

I. В. БОГУШОВА. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ТИПОЛОГІЇ ДЕРЖАВ

Досліджено такі категорії, як «типологія держави», «тип держави» та «критерії типології». Наголошується на необхідності вивчення даних категорій у взаємозв'язку, що сприятиме найбільш комплексному їх дослідженню.

Ключові слова: тип держави, критерії типології держав, типологія держав.

Стаття посвячена изучению таких категорий как «типология государств», «тип государства» и «критерии типологии». В статье автор, в частности акцентирует внимание на необходимости изучения данных категорий в их взаимосвязи друг с другом, что будет способствовать наиболее комплексному их исследованию.

Ключевые слова: тип государства, критерии типологии государств, типология государств.

The article is dedicated to the research of such categories as “state typology”, “type of state” and “typology criteria”. The author of the article emphasizes on the necessity of learning above mentioned categories in conjunction with each other that will be instrumental in their more multicenter study.

Key words: type of state, typology criteria, state typology.

В процесі вивчення такого складного та комплексного поняття як держава, вагомим аспектом є необхідність дослідження процесу поділу держав на типи та критеріїв, які впливають на цей процес.

Процес класифікації держав на певні типи тобто визначення їх типологій, є більш комплексним поняття, що передбачає дослідження самого поняття тип держави. Разом з тим дослідження понять типу держави та її типології є особливо актуальним для України, яка перебуває в процесі активного державотворення, у зв'язку з чим питання, що розглядаються в межах даної статті, мають не тільки теоретичне, а і практичне значення.

У науковій літературі існує багато точок зору щодо визначення поняття тип держави оскільки, в ідеалі, воно повинно містити в собі визначення основних критеріїв, завдяки яким держави можливо класифікувати на типи. Проте, у будь-якому разі, спільним для більшості визначень, особливо в тих випадках, коли мова йде про формаційний підхід до типології держав є: по-перше, визнання важливості та необхідності визначення поняття тип держави; по-друге, визнання того, що тип – це не будь-яка окремо існуюча держава, а наукова категорія, певний збірний образ реально існуючих держав на певному історичному етапі їх розвитку; по-третє, те, що дана категорія складається із сукупності найбільш важливих, загальних для всіх держав ознак та рис; і по-четверте, що в основі визначення типу держави покладено не формально-юридичні, а перш за все важливі та змістовні ознаки та риси певної держави.

У зв'язку з цим, В.В. Лазарев запропонував таке визначення типу держави, згідно з яким тип держави розглядається як сукупність загальних, найважливіших рис, що властиві державам певної суспільно-економічної формації та відображають їх соціально-класову сутність, зміст та соціально-класове значення¹. Таке

© БОГУШОВА Ірина Валеріївна – аспірантка Київського університету права НАН України, начальник відділу по роботі із зовнішніми компаніями Департаменту зі стягнення боргів АТ «УкрСиббанк»

визначення є найбільш узагальненим, оскільки вміщує в собі майже всі найпоширеніші критерії типології держав.

Разом з тим необхідно зазначити, що в процесі розвитку цього поняття велика кількість наукових підходів, що стосується розуміння поняття типу держави була розроблена на підставі якогось одного критерію, до якого був прихильний той чи інший автор на певному історичному етапі. Наприклад, Арістотель, вважав, що головна відмінність між державами полягає в тому, якою мірою держава забезпечує свободу та інтереси кожного індивіда. На думку ж Полібія, розвиток держави, зміна її типів (різновидів) – це нормальний процес, що визначається природою. Держава розвивається по безперервному колу, яке включає в себе фази зародження, становлення, занепаду та зникнення. Ці фази переходять одна в одну, і цикл знову повторюється. За основу зміни циклів в розвитку держави Полібій брав зміни в співвідношенні державної влади та людини².

Черговим прикладом визначення типу держави, яке також впливає не з об'єктивних, а з суб'єктивних вподобань його автора може слугувати визначення типу держави, наведене О.І. Денисовим, який визначив поняття «тип держави» як суттєві риси, що перебувають в постійному розвитку. Вказані риси обумовлені характером економічного підґрунтя, яким певна держава відрізняється від інших держав, що засновані на іншому економічному підґрунті³. З вищезазначеного випливає, що основним критерієм поділу держав на типи є економічний критерій, проте таке твердження не є достатньо об'єктивним.

Проаналізувавши наведені вище визначення, можна дійти висновку, що в процесі розробки поняття «тип держави» визначальними є критерії класифікації держав на певні типи, які здебільшого і стають основою для наповнення поняття «тип».

У зв'язку з цим, з метою комплексного дослідження зазначеного поняття необхідно виокремити основні критерії типології за допомогою яких встановлюються та розкриваються реальні зв'язки, що існують між державою та правом з одного боку, та економічною і соціальною структурою суспільства з іншого, виявляються рушійні сили процесу природно-історичного розвитку, розкриваються його закономірності та зміни одних історичних типів держави іншими.

У науковій літературі існують різні точки зору з приводу визначення як типології держав, так і критеріїв, на основі яких здійснюється класифікація держав на певні типи.

Разом з тим, на нашу думку, теорія держави і права обов'язково повинна виокремлювати питання критеріїв типології держав, що мають об'єктивний характер, всебічно та адекватно відображають досліджуваний предмет, тобто безпосередньо саму державу.

Очевидно, що поняття «об'єктивний», так само як і сприйняття цього поняття, мають неоднозначний характер, у зв'язку з чим в якості «об'єктивного» критерію для класифікації досить часто використовують географічні та кліматичні фактори, ступінь складності держав, характер зв'язку держави з релігією, ступінь свободи та незалежності людини по відношенню до держави, рівень розвитку загальної культури та світогляду людей, спосіб виробництва матеріальних та духовних благ та характер їх розподілу тощо⁴.

Прикладом застосування одного з таких «об'єктивних» критеріїв є визначення, запропоноване французьким філософом Жаном Боденом, який розподіляв всі народи, що проживають на земній кулі, а відповідно і всі держави світу, на три категорії за географічним принципом (критерієм) – південні, північні та середні.

Південні народи, на думку філософа, перевершують всі інші народи силою розуму. Північні народи відрізняються фізичною силою. А середні народи перевершують північні за розумом, але поступаються в силі, а південні народи перевершують у силі, проте поступаються в хитрощах та витонченості⁵.

Разом з тим Г. Еллінек відстоював так звану дуалістичну теорію держави, що поєднала юридичну концепцію держави з соціологічними напрямками у її вивченні. Г. Еллінек відкидав об'єктивний характер держави, а відповідно і об'єктивність критеріїв її типізації. На думку вченого, держава належить до сфери суб'єктивного пізнання та розуміння, виходячи з чого Г.Еллінек виокремлює ідеальний та емпіричний тип держави.

Ідеальний тип держави – це не той тип держави, який існує в дійсності, а той тип, який повинен існувати. Він є точкою відліку і оцінки держав тих типів, які фактично існують. Тобто даний тип держави є моделлю держави, до якої необхідно прагнути. Те що відповідає цьому ідеалу «має право на виникнення та існування, а те що не відповідає йому – має бути відкинуто»⁶. На відміну ж від ідеального типу держави, емпіричний тип не є якоюсь моделлю, а є результатом порівняння держав, що існують в певний історичний період.

Поряд з ідеальним та емпіричним типами держави Г. Еллінек вирізняє також типи розвитку та існування державно-правових явищ або, так звані динамічний та статичний типи держави. Основним критерієм для такого виокремлення є ступінь динамізму та розвитку держави.

Разом з тим, у сучасній літературі частіше використовується інші критерії типології держав, зокрема принцип, або «ідея політичної свободи», запропонований Г. Кельзенем. Відповідно до такого критерію автор виділяє два типи держав: демократичні та авторитарні. Вказані типи було виокремлено враховуючи те, яку участь в політичному та соціальному житті має індивід. У такому випадку, якщо індивід активно впливає на процеси, що відбуваються в державі, така держава належить до демократичного типу. І навпаки, у випадку, якщо індивід не приймає жодної участі в житті держави, держава належить до авторитарного типу. Саме тому, у даному випадку критерієм типології виступає політичний режим.

Також в сучасній літературі існує класифікація держав в межах розподілу інших більш ширших суспільно-політичних явищ та інститутів, таких наприклад, як політична система суспільства, в якій держава існує та функціонує. Процес класифікації політичних систем, у такому випадку, розглядається одночасно і як процес класифікації їх складових елементів, центральним з яких і виступає держава.

У залежності від тих чи інших політичних поглядів та течій політичні системи, а разом з ними і їх складові елементи (зокрема держава), поділяються на відкриті, що мають динамічну структуру та широкі взаємозв'язки з оточуючим їх соціально-політичним середовищем, а також закриті, що відрізняються жорстко сталою структурою та відсутністю широких взаємозв'язків із соціальним середовищем.

На проблему типології держав та на підходи до їх класифікації впливала і внутрішня політика держави, що існувала на певному історичному етапі розвитку. Так, авторами, що досліджували дане питання в період існування СРСР, виокремлювався лише один критерій класифікації держав – економічне підґрунтя існування держави та спосіб виробництва матеріальних благ. Інші ж теорії вважалися хибними.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що досягти об'єктивності в критеріях класифікації держав достатньо складно, адже кожен з науковців, що досліджували питання типології держав, надавали критеріям їх класифікації цілком суб'єктивного значення.

Разом з тим, процес класифікації держав на окремі типи (типологія держав) має певні особливості та характерні ознаки.

По-перше, розвиток суспільства, а разом з ним і розвиток держави є безперервним та природним процесом; по-друге, процес типології нерозривно пов'язаний з розвитком соціальної природи, призначення та змісту держави, а також зі змінами принципів організації держави та її функціонування; по-третє, перехід від одного етапу розвитку держави до іншого, від одного типу до іншого, органічно поєднує в собі елементи еволюційного та революційного розвитку. Еволюційність розвитку держави полягає в накопиченні її кількісних та якісних змін, в той час як революційний розвиток являє собою швидкі стрибкоподібні якісні зміни; ці елементи є різними, проте гармонійно поєднаними сторонами одного процесу – розвитку держави⁷.

Звертаючись до характеристик змісту та призначення типології держав, необхідно зазначити, що це не відірвана від реальної дійсності діяльність. У процесі її здійснення вчені досліджують юридичні науки, включаючи такі як історія держави і права, політологія, соціологія, конституційне право тощо, але не обмежуючись ними.

Таким чином, слід зазначити, що типологія – це процес, який в загально-політичному та науково-практичному значенні полягає в тому що: ідеї, що виробляються в процесі типології держав, дають змогу правильно зрозуміти процес історичного розвитку держави та поступового переходу від держави, що знаходиться на певному етапі розвитку до держави на більш високому ступені свого розвитку. Зміна одного історичного типу держави на інший є однією з проблем, без урахування яких неможливо зрозуміти ані розвиток сутності держави, ані її соціально-політичний зміст та сутність, зміни її форм та функцій, місця та ролі в структурі політичної системи суспільства; типологія надає досліднику можливість вірно зрозуміти внутрішню логіку та закономірності процесів історичного розвитку держави; процес типології держав дозволяє органічно поєднати загальні закономірності вивчення державно-правових явищ, що притаманні всім без виключення типам держав, з їх особливостями, що притаманні лише певним типам держав; процес типології створює об'єктивну основу для наукового розуміння процесу природно-історичного розвитку держав, дозволяє провести чітке розмежування наукових та псевдонаукових державно-правових теорій; процес типології держав створює усі необхідні передумови та можливості для широкого узагальнення, систематизації та аналізу всього фактичного та наукового матеріалу, який стосується практично всіх сторін процесу виникнення та розвитку суспільства, держави і права та їх поступового переходу з одного щабля на інший⁸.

1. *Общая теория права и государства: Учебник / Ред. В.В. Лазарева.* – М.: Юрист, 1994. – С. 27. 2. *Марченко М.Н.* Проблемы общей теории государства и права: Соч.: в 2-х т.; Т. 1. – С. 202. 3. *Денисов А.И.* Сущность и форма государства. – М., 1960. – С. 6. 4. *Марченко М.Н.* Цит. работа. – Т. 1. – С. 187. 5. *Нерсесянц В.С.* История политических и правовых учений. – М., 1998. – С. 509. 6. *Радько Т.Н.* Хрестоматия по теории государства и права. – М., 2009. – С. 207. 7. *Марченко М.Н.* Теория государства и права: Учебник. – 2-е изд. – М., 2004. – С. 151-152. 8. *Марченко М.Н.* Проблемы общей теории государства и права. Т. 1. – С. 207.